

In memoriam Gordana Bosanac (1936 – 2019)*

U osamdeset i trećoj godini života, 31. kolovoza 2019. umrla je hrvatska filozofkinja i sveučilišna profesorica Gordana Bosanac.

Djetinjstvo – Varaždin i progonstvo

Gordana Bosanac rođena je 31. siječnja 1936. godine u varaždinskoj Kukuljevićevoj ulici. Njezini su roditelji, Nikola i Anika, bili prosvjetni radnici, a Gordana njihovo treće dijete, treća kćer. Ime je dobila po najpoznatijoj fikcionalnoj hrvatskoj Gordani, protagonistici istoimenog romana Marije Jurić Zagorke, ženi koja opravdano predvodi plejadu Zagorkinih feminističkih likova. S obzirom na trag koji je Gordana Bosanac ostavila upravo u feminističkoj teoriji, odabir njezina imena bio je i više nego s(p)retan.

Kad je Gordana bila sasvim mala, pristojan građanski život njezine obitelji destruirao je Drugi svjetski rat koji je uz sve svoje globalne donio i ništa manje užasne lokalne strahote – progon Židova, Srba i Roma od strane represivnih aparata Nezavisne države Hrvatske. Gordanin otac bio je prisiljen pobjeći u Srbiju a majka, zbog nepoćudnog braka sa Srbinom, biva stavljena van zakona i otjerana iz Varaždina. Gordana i njezine sestre odrastale su tako prvo u Globočecu, malom selu pored Marije Bistrice, a zatim u Svetom Iliji pored Varaždina. Biti stavljen van zakona za Gordaninu obitelj značilo je ostracizam, zabranu rada, siromaštvo i glad od koje ju je spašavao vrijedan rad Gordanine bake po majci, Klare Kovačić (rođena Ferenc), prodavačice voća i kestenja na varaždinskim ulicama. Gordana je svoju baku obožavala, često se prisjećajući sudbine ove požrtvovne žene koja je trpjela nasilje i omalovažavanje Gordanina djeda i svog supruga Josipa. Baki Klari posvetila je svoje najznačajnije feminističko djelo, *Visoko čelo, ogleđ o humanističkim perspektivama feminizma*, objavljeno 2010. godine. Unatoč ratnim teškoćama sudbina Gordaninih roditelja i sestara bila je daleko bolja od one šesteročlane obitelji očeva brata koja je 1942. godine skončala u logoru u Jasenovcu. Gordanina je majka svoje kćeri, a prema preporuci nadbiskupa Alojzija Stepinca o dopuštenom prijelazu na katoličanstvo, 1942. godine dala prekrstiti i time ih spasila od daljnjih progona i izgledne smrti. Sestre su osnovno školovanje završile u varaždinskom samostanu Uršulinki a Gordana prva dva razreda u pučkoj školi u Svetom Iliji. Završetak

* Ovaj je članak rezultat istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, koji pod oznakom HRZZ UIP-2017-05-1763 financira Hrvatska zaklada za znanost.

rata omogućio je i povratak oca u Hrvatsku te prelazak obitelji u Zagreb 1945. godine, gdje je otac postao upravitelj škole a zatim i prosvjetni inspektor u Ministarstvu prosvjete a majka nastavila svoj učiteljski posao.

Obrazovanje – ljubav prema filozofiji

U Zagrebu je 1955. godine Gordana završila osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje (pohađala je zagrebačku IX. gimnaziju). Godine 1960. diplomirala je filozofiju i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorat znanosti stekla je 1967. godine na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, iz područja komunikologije. Zašto komunikologija? U vrijeme pripreme doktorata Gordana je već pet godina, na preporuku velikog hrvatskog filozofa Predraga Vranickog, zaposlena u sociološkom odjelu Instituta za društveno upravljanje (od 1962. godine). Zahtjevi radnog mjesta skrenuli su je u drugom, komunikološkom smjeru. Da se Gordanu pitalo, bez imalo dvojbe izabrala bi doktorat filozofije. Njezina su razmišljanja, pisanja i istraživanja uvijek uključivala filozofsku komponentu. Literatura koju je čitala, ljudi kojima se okruživala, predavanja i tribine koje je pohađala uvijek su nosili u sebi duh filozofije, zbog čega si je Gordana obećala doktorirati filozofiju. Nažalost, vremena, životne okolnosti, na kraju i zdravstvena ograničenja spriječila su je u tom poduhvatu. Unatoč tome, ona je oduvijek bila primarno filozofkinja te se svojoj velikoj ljubavi odužila pišući svoja najvrjednija (filozofska) djela u periodu kada ju karijera i životne okolnosti nisu odvlačile u drugim smjerovima – u mirovini.

Zaposlenje – akademska i politička nastojanja

Na spomenutom Institutu za društveno upravljanje radila je sve do njegova zatvaranja, primarno kao voditeljica petogodišnjeg glomaznog projekta o problematici samoupravljanja u društvenim službama a pri kraju i kao v. d. ravnateljica samog Instituta. U suradnji s kolegama i prijateljima s Instituta Stevom Matićem i Mirjanom Poček-Matić 1962. godine objavila je zapaženu knjigu *Aktivnost radnih ljudi u samoupravljanju radnom organizacijom* u kojoj su izneseni rezultati sociološkog istraživanja učešća radnika u samoupravljanju. Institut je 1969. godine, zajedno s arhivom i svim istraživačkim i administrativnim materijalima, progutao požar, a službeno je zatvoren nekoliko godina kasnije. U razdoblju do njegova zatvaranja 1973. godine Gordana se intenzivno bavila proučavanjem obrazovanja a 1975. godine objavila je i svoju prvu samostalnu knjigu u izdanju Školske knjige – *Odgovorno-obrazovna*

djelatnost i udruženi rad (prilog pitanjima teorije samoupravne organizacije udruženog rada u odgojno-obrazovnoj djelatnosti). U kratkom periodu do njezina zapošljavanja na Fakultetu fizičke kulture Sveučilišta u Zagrebu radila je kao savjetnica jedine socijalističke premijerke Milke Planinc, iako do pravog odnosa i pravog savjetovanja, govorila je Bosanac, nije nikada došlo. Štoviše, taj je period pamtila po plodnoj suradnji i razgovorima s jednom drugom hrvatskom političarkom – Emom Derossi-Bjelajac, predsjednicom Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske. Svoje se političke karijere Gordana nerado sjećala, nalazeći partijsku politiku ispraznom i lažnom. Smatrala je da nema niti ambicije niti volje za plivanje u njezinim tmurnim vodama i s osjećajem velikog olakšanja je iz nje izašla.

Godine 1975. zapošljava se na već spomenutom Fakultetu fizičke kulture Sveučilišta u Zagrebu kao docentica, a ubrzo i kao izvanredna i redovita profesorica, predajući osnove društvenih znanosti, osnove marksizma, sociologiju i pedagogiju. Tamo ona nastavlja svoje izučavanje obrazovanja i obrazovnog kurikulumu, čije je rezultate dijelom objavila u knjizi iz 1983. godine *Edukacijski izazov: ogledi o teorijskim problemima odgoja i obrazovanja* (u nakladi Školskih novina). Na Fakultetu je provela punih devet godina. Godine 1984. izabrana je za direktoricu Centra za kulturu Novi Zagreb. Iz Centra ju je dvije godine kasnije otjerao »škandal«, kako ga je voljela nazivati, kada je na proslavi Dana Općine Novi Zagreb umjesto jugoslavenske prvo svirana hrvatska himna, zbog čega je Gordana bila prisiljena trpjeti histeriju šefa policije i pružiti javnu ispriku. Zgrožena takvim činom represije 1986. godine daje ostavku na poziciju direktorice i odlazi iz Centra za kulturu. Iste godine se zapošljava u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu u zvanju znanstvene savjetnice. Tamo ona nastavlja istraživanja iz područja obrazovnih teorija fokusirajući se na problem obrazovnog kurikulumu i bivajući vođena idejom nužnosti promjene obrazovne paradigme. Naime, obrazovne teze Jana Amosa Komenskog i Wilhelma von Humboldta činile su joj se zastarjelima i neadekvatnima za zahtjeve suvremenoga doba. Pozivajući se ovdje primarno na Heideggerovu filozofiju tehnike kao načina bitka u svojem je radu pokušavala dokučiti rješenje problematičnog odnosa čovjeka i tehnike u kojem bi tehnika služila čovjeku a ne obratno. U takvim je istraživanjima dočekala kraj svoje institutske karijere i odlazak u mirovinu 1994. godine. Iz Instituta je ponijela nešto neprocjenjivo – blisko prijateljstvo s dvije hrvatske filozofkinje i sociologinje – Blaženkom Despot (1930 – 2001) i Jasenkom Kodrnja (1946 – 2010). I jedna i druga uvele su Gordanu u svijet feminističke teorije i prakse pri čemu je od prve preuzela filozofsku trezvenost nužnu za dosljedno suočavanje s fenomenom nepravednog ženskog društvenog položaja a od druge neizmjernu strast da se tome

preda hrabro i beskompromisno. Jer Gordana je bila primarno znanstvenica i teoretičarka, i poput svih znanstvenika i teoretičara naviknuta gledati svijet izvanjštenu i hladno. Ipak, kad se o feminizmu radilo pucala je iz svih oružja, strastvena i ljuta, prepuna pravednog gnjeva i bespoštednih riječi, britka i na trenutke cinična. Svojom je pojavom i elegancijom plijenila pažnju a u njezinom društvu nikada nije dozvoljavala da se itko osjeća poniženim ili nevažnim. U njezinoj je filozofiji feminizam prelazio u humanizam, vraćajući se ponovno ženama, a onda opet čovjeku u cjelini. Živjela je skromno i nepretenciozno, u malom stanu u Novom Zagrebu, okružena knjigama i fotografijama. Iako već u podmakloj dobi obožavala je svoj rad na računalu i svoja najvažnija djela napisala je spretno se služeći tipkovnicom. Svirala je klavir, slikala i pisala poeziju no o svojim je umjetničkim nastojanjima govorila rijetko i skromno.

Ogled o filozofiji Gordane Bosanac – izvod iz radova

Tijekom svojega života Gordana Bosanac napisala je sedam monografija (od kojih šest samostalno). Osmu o Erichu Frommu, jednom od svojih filozofskih uzora, nažalost, nije stigla dovršiti. U strogo filozofskom smislu značajne su posljednje četiri: *Utopija i inauguralni paradoks – prilog filozofsko-političkoj raspravi* (2005)¹, *Visoko čelo – ogled o humanističkim perspektivama feminizma* (2010)², *Sentimentalni eseji (filozofsko-etički ogledi o ljubavi, sreći i slučajnosti, moralu, homofobiji i koječemu drugom)* (2013)³ i *Ime utopije – jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije* (2015).⁴ Samostalno ili u suradnji uredila je 5 knjiga od kojih su najznačajnije, ili ih barem takvima poima autorica ovog teksta, posljednje dvije, *Izabrana djela Blaženke Despot* (2004) i *Filozofija i rod* (2005).⁵

U prvom od potonjih sabrani su najvažniji tekstovi velike hrvatske filozofkinje, znanstvenice i feministkinje Blaženke Despot koja je svojim višedesetljetnim originalnim misaonim stvaralaštvom (u razdoblju između 1964. i 2001. godine) ostvarila veliki utjecaj na hrvatsku intelektualnu baštinu. Ideje

¹ U izdanju zagrebačkog KruZaka.

² U izdanju zagrebačkog Centra za ženske studije.

³ U izdanju zagrebačke Altagame.

⁴ U izdanju opatijskih Shura publikacija.

⁵ Preostale su: *Zbornik radova. 1960-1970* (Zagreb: Institut za društveno upravljanje, 1970), *Teorijsko-empirijske i eksperimentalne pripreme istraživanja kulturno-znanstveno-tehnološkog transfera u odgoju i obrazovanju* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1988) i *Epistemološki problemi odgojno – obrazovnog transfera* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1990). Jedino je prva od ovdje navedenih knjiga objavljena u suuredništvu i to s Mirjanom Poček-Matić.

Blaženke Despot u vrijeme pisanja spomenute knjige bile su izrazito aktualne a takve su i danas. Njezina dugogodišnja prijateljica i kolegica s Instituta za društvena istraživanja Gordana Bosanac prepoznala je njihovu vrijednost kao i opasnost da one, raspršene po časopisima i izdanjima kojih više gotovo i nema, s vremenom ne nestanu. Otud potreba da se poduhvati njihova okupljanja u knjizi koja je zatim objavljena u izdanju Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu i Ženske infoteke. Posebna njezina vrijednost jesu kraći komentatorski tekstovi pojedinih aspekata opusa Blaženke Despot koje uz Gordanu Bosanac potpisuju Branka Brujić, Gordana Škorić, Zoran Žugić, Vlasta Ilišin, Jasenka Kodrnja i Nikola Skledar, dok Sunčica Bartoluci priređuje vrlo značajan bibliografski popis radova ove filozofkinje te radova napisanih o njoj. Gordana Bosanac uz biografiju i interpretaciju djela Blaženke Despot u spomenutoj knjizi piše o jednom aspektu njezine filozofije – onom feminističkom, detektirajući u njemu značajan odmak od postojeće feminističke literature koja počiva na (inter)subjektivnoj fenomenologiji a prema feminizmu kao filozofiji slobode. Na taj način je Blaženka Despot dodatno teorijski fundirala feminizam te ga u maniri Simone de Beauvoir učinila filozofičnim. Gordana Bosanac nasljeđuje ovaj započeti dijalog između feminizma i filozofije koji će kasnije tako iskreno i strastveno prelići u svoja autorska djela.

Uz spomenutu knjigu o Blaženki Despot a na tragu gore spomenutoga Bosanac u suradnji s feminističkim teoretičarima i filozofima Hrvojem Jurićem i Jasenkom Kodrnja uređuje zbornik radova *Filozofija i rod* u izdanju Hrvatskog filozofskog društva. Spomenuti je zbornik nastao kao rezultat istoimene međunarodne konferencije Hrvatskog filozofskog društva održane 2004. godine na kojoj se po prvi puta u Hrvatskoj na sveobuhvatan način progovorilo o filozofiji roda i feminističkoj filozofiji kao i o nužnoj ulozi koju filozofija ima u borbi za ženska ljudska prava. Priloge u ovom odličnom zborniku uz njegove urednike potpisuju Lino Veljak, Adriana Zaharijević, Snježan Hasnaš, Barbara Stamenković, Slobodan Sadžakov, Biljana Kašić, Fahrudin Novalić, Ankica Čakardić, Rajka Polić, Maja Pan, Milan Polić, Željka Matijašević, Jelena Poštić, Suzana Marjanić, Darija Žilić, Slavica Jakobović Fribec, Alenka Spacal, Sanja Kajinić, Tamara Belenzada, Marijan Krivak, Hajrudin Hromadžić i Goran Pavlić. Okupljene teme dotiču se ontologije, epistemologije, etike i politike roda te se kreću od rasprava o mizoginiji, odnosima moći, patrijarhatu, histeriji, transrodnosti i *queer* identitetima, preko problema ženskoga u filmovima i bajkama, do ženskog pisma i ženskog tijela. Kao i u slučaju knjige o Blaženki Despot i ovaj zbornik valja doživjeti kao filozofsku pripremu Gordane Bosanac za pisanje njezinog filozofski i feministički najkompletnijeg djela – knjige *Visoko čelo*. O ovoj će knjizi biti riječi nešto kasnije.

Uz navedena djela Gordana Bosanac napisala je tridesetak znanstvenih radova u brojnim časopisima i još toliko poglavlja u knjigama. Uz znanstvene radove pisala je i stručne te popularne radove uglavnom posvećene temama odgoja, kulture i ženskosti. Bila je izlagačica na brojnim znanstvenim skupovima te rado viđena gošća na okruglim stolovima i tribinama. Godine 2016. na njezinom posljednjem predavanju, onom u Centru za ženske studije a povodom prvog hrvatskog prijevoda knjige *Drugi spol* Simone de Beauvoir i manifestacije Noć knjige, dio zainteresirane publike ostao je razočarano stajati na cesti jer u prostoriji gdje se predavanje trebalo odviti nije više bilo slobodnih ni sjedećih a ni stajaćih mjesta. Razgovarajući tom prilikom s Marijom Ott Franolić Gordana je pokazala svu britkost svojega uma i jezika, strast kojom je pristupala temama koje su je zaokupljale i humor koji je često skretao u ironiju ili čak sarkazam. Na nepravdu i neravnopravnost reagirala je bijesom, lupajući šakom po stolu i podižući glas pri čemu je nepravednike obasipala prezirom i podsmijehom. Najviše su je među njima ljutili upravo filozofi, budući da je od njih tražila više nego od običnih smrtnika a onda i oni koji su filozofe bespogovorno slušali, čak i onda, ili možda upravo zato, kad su ovi lupetali gluposti. Vjerojatno je najviše njezine ljutnje isprovocirao Otto Weininger i njegova mizogina i antisemitska knjiga *Spol i karakter*, koja je svoju objavu na hrvatskom jeziku doživjela 2008. godine, čak osam godina prije nego što je svoju hrvatsku inačicu zaslužila jedna od najznačajnijih feminističkih knjiga – *Drugi spol* Simone de Beauvoir. I dok je Weiningerovu knjigu nazivala *mizoginom bljuzgom* za koju je bolje da nije nikada ni napisana, bolje mišljenje nije imala ni o knjigom oduševljenoj Weiningerovoj publici:

»Osim Hitlereva *Mein Kampfa*, *Protokola sionskih mudraca* i sličnih knjiga, postoje tekstovi za koje bi bilo najbolje da se sami po sebi ponište i da se zaboravi njihovo postojanje, naprosto zato što suma njihove negativnosti prerasta i daleko premašuje spoznajne sposobnosti onih koje najviše privlači njihov sadržaj: mizantropie i mizogine budale, ljude bez duha, obrazovanja i njegovane osjećajnosti, bez kulture i tankočutne obzirnosti koja inače u svemu prepoznaje ljudsku mjeru.«⁶

Valja istaknuti da je paralelno s feminističkom jedna druga tema zaokupljala um Gordane Bosanac, ona utopije. O utopiji i specifičnom povijesnom, političkom i kulturno-geografskom kontekstu pokušaja njezine realizacije bavila se u knjigama *Utopija i inauguralni paradoks – prilog filozofsko-političkoj raspravi* i *Ime utopije – jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije*. Ovu je temu obrađivala u čak dvije knjige primarno zato jer je

⁶ Gordana Bosanac, *Visoko čelo* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2010), p. 399.

svoju misao, što pod utjecajem vanjskih primjedbi i opservacija, što kao posljedica vlastitih produbljenih uvida, imala potrebu dodatno razraditi i pojasniti. Radi se o izrazito zanimljivim radovima u kojima se Gordana Bosanac kritički osvrnula na socijalističko nasljeđe i post-socijalističko suočavanje s potonjim. Kao živa svjedokinja tih vremena, štoviše, kao njihova znanstvena i politička akterica, Bosanac ni u kojem trenutku ne nastupa apologetski no istovremeno izbjegava zamke suvremenog oportuno-mrzilačkog odnosa spram prošlosti. Braneći ideju ona kritizira njezinu realizaciju u čiju istinitost duboko sumnja. Pod pojmom inauguralnog paradoksa ona razumijeva *proglašenje prava nečega što ne postoji* (u konkretnom slučaju socijalizma). Time ona razotkriva problem ideologije kao manipulacije kao i problem utopijskoga koje u blohovskom smislu treba emancipirati od onog puko utopističkog, dakle utemeljenog u tlapnji. Inauguracija je za Gordanu Bosanac imenovanje koje postaje paradoksalnim onda kada se imenuje nešto čega zapravo nema. Inauguracija socijalističkog samoupravljanja nije za nju bilo proglašenje postojećega već nepostojećega a onda i prateće stvaranje »ne-stvarne, ne-postojeće zbilje, njene ne-istine i nedjelotvornosti«. ⁷ Prava drama jugoslavenskih vremena ne leži u propasti realizacije jedne utopijske ideje već u propasti nečega što je samo prozvano realiziranim, iako tomu nikada nije bilo niti blizu. Inauguracijom tako nije nastalo nešto novo već je samo potvrđeno ili učvršćeno ono staro i trulo, što je socijalistička revolucija izvorno trebala promijeniti. Zato Gordana Bosanac suvremenu kritiku komunizma i socijalizma određuje duboko promašenom, dijelom i ideološkom, budući ona s jedne strane služi opravdavanju brojnih suvremenih nepravdi a s druge negiranju bilo kakve alternative istima. Time se dijelom Gordana Bosanac pridružuje kritičkim teoretičarima a onda i praksisovcima koji su branili pravo čovjeka da teži nadići neposrednu stvarnost ne samo kako bi ju filozofski motrio i kritizirao već i kako bi ju mijenjao.

Ideja promjene stvarnosti u samom je temelju feminističke filozofije Gordane Bosanac koja je, očigledno je to već na prvim stranicama njezina kapitalnog djela *Visoko čelo*, pod snažnim utjecajem *Drugog spola* Simone de Beauvoir. Veliki dio spomenute knjige posvećen je Gordaninim razlozima za feminizam koji se ne iscrpljuju na banalnim statističkim analizama već počivaju na svojevrsnoj filozofiji kulture, na analizi svih onih malih i krupnih iskaza netrpeljivosti spram žena i ženskoga, na mizoginiji posjednika moći (političke, intelektualne ili neke treće), na kvazi-nasumičnim fenomenima nasilja ili na otvorenom antifeminizmu javnog mnijenja (i muškog i ženskog).

Gordanin osobni doživljaj feminizma na momente prožet je svojevrsnom nelagodom jer, kako bi znala reći, ona nije, barem ne prečesto, osjetila na

⁷ Gordana Bosanac, *Ime utopije* (Zagreb: ShuraPublikacije, 2015), p. 130.

svojoj koži sav teret patrijarhata. Odgajana s puno ljubavi i u uvjerenju da ju njezin spol ne čini manje vrijednom ili sposobnom priznaje da je njezin put prema feminizmu kao osviještenom otporu »sveprisutnom, perfidnom, katkad otvorenom, a katkad sasvim zakulisnom napadu na ono polje postojanja koje uobičajeno zovemo osobnost«⁸ bio postepen i u velikoj mjeri intelektualan. Gordanu Bosanac tako na feminizam nije, barem ne isprva, potaknula vlastita stvarnost već rečenica u formi pitanja koju je u svojoj knjizi *Vers la pensee planétaire* postavio filozof Kostas Axelos: hoće li žena uspjeti da misli? Razotkrivanje malicioznosti ovoga pitanja nagnalo je Bosanac na propitivanje vlastitog života i svijeta te otkrivanje vlastitih razloga za feminizam. *Visoko čelo* je tako opis njezinog puta osvješćivanja nepravde, manje-više uobičajenog za one koje kultura i civilizacija oblikuju na način da počinjenu nepravdu primjećuju eventualno tek *post festum*. Jer mnogim ženama kultiviranim da budu npr. objektima muške žudnje seksualno nasilje predstavlja tek nerazjašnjivu bol koje se rješavaju u šutnji, ili odgajanim u uvjerenju da je njihova jedina uloga ona supruge i majke nejednaka plaća na tržištu rada čini se kao zaslužena kazna, ili uvjeravanima čitavog života da ne znaju misliti nesamostalnost i frivolnost postojanja odista se nameće kao jedina sudbina. Utopljenost u postojanje zahtijeva veliku intelektualnu snagu da se ono kritički sagleda, pri čemu tom sagledavanju ponekad pomaže sreća, specifični životni uvjeti ili obrazovanje, a ponekad i nepromišljeno pitanje popularnog filozofa.

Gordana Bosanac svoju je knjigu podijelila u četiri velike cjeline od kojih je prve dvije posvetila već spomenutim razlozima za feminizam. Među njima dominira izrazito zanimljiv izvod o antifeminizmu shvaćenom u kontekstu antiženskog djelovanja u cjelini koje je Bosanac pronašla na četiri razine: u tzv. kriminalnom antifeminizmu koji obuhvaća fizičko nasilje tj. verbalnu i kriminalnu mizoginiju, u estetičkom antifeminizmu koji obuhvaća sve one često videne izljeve obožavanja ženskoga pod uvjetom da to žensko ostaje unutar od prirode i Boga navodno nametnutih granica, u antifeminizmu ženâ kao specifičnom obliku nepravde koje žene trpe od samih žena (što kao koncept Gordana Bosanac preuzima od Jasenke Kodrnja) te u inauguralnom feminizmu kao uvjerenju u dovršenost a onda i suvišnost feminističke borbe. Spomenutom klasifikacijom Gordana Bosanac ulazi u sam sukus najsuvremenijih feminističkih i postfeminističkih tema u kojima mnogi problemi sudbine feminizma i feminističkog subjekta u suvremenom svijetu još uvijek ne nailaze na odgovor. U posljednje dvije cjeline svoje knjige Bosanac se posvećuje razvoju vlastite feminističke filozofije kroz pokušaj prevladavanja rodno-spolne asimetrije humanističkom

⁸ *Visoko čelo*, p. 17.

intervencijom. Rezultat potonjega je izjednačavanje feminizma s humanizmom koje ona temelji s jedne strane na ne-metafizički pojmljenoj filozofiji slobode te na poimanju ljudskog bića kao »povijesno-onto-socijabilno-kozmičkog slučaja koji sebe u samopostavljanju stalno nadmašuje i poništava, opstajući u vlastitoj nedovršenosti, neodređenosti, kontradikcijama, aporijama, odnosno trajnoj otvorenosti samoodređenja«. ⁹ Prema tom shvaćanju spol (p)ostaje akcidencijom a ne sudbinom bića, budući da unutar roda nema *rodne specijalizacije* za »pamet«, za »umjetnost«, za »ručni rad«, »katedrale« ili »atomsku fiziku«. ¹⁰ Poziv Gordane Bosanac na humanistički univerzalizam ne znači odustajanje od priznavanja specifičnih problema koje specifična grupa ljudi zbog svojega spola/roda ima, već kritiku esencijalizma tj. esencijalizacije spola kao takvog kroz njegovo ustoličenje na razinu ontološke kategorije. Riječima Bosanac:

»Dosljedna primjena feminističkog humanizma ide za dosljednom primjenom stava da je spol akcidencija i kao akcidencija ne može biti ni mjera ni oznaka razlike. To nije ukidanje spolova. To je oslobođenje njihove izražajnosti, ispoljavanje njihove stupnjevitosti, a ne samo oštre binarne opreke, jer ona životno nije istinita. To je otvaranje igre spolova i njihove slobode za sebe, razumijevanje spolnosti van metafizike, a unutar metamorfoza ljepote i njene slobode«. ¹¹

Sloboda koju ona zagovara nije samo sloboda žena već i sloboda muškaraca, ostvarena bijegom van stvrdnutih kategorija muškosti i ženskosti.

Na kraju recimo samo kako je smrt Gordane Bosanac prouzročila dvije velike tragedije: živima je uskratila blizinu jedne iznimno drage, mudre i plemenite osobe koja je poslužila kao inspiracija i uzor mnogima, dok je samu filozofiju lišila svestrane i talentirane autorice koja je još imala mnogo toga za reći. Utjehom ostaju njezini radovi. Listajući ih moguće je dohvatiti ne samo dio njezinog neizmjernog intelekta već i njezine osobnosti zbog čega fraza o besmrtnosti pisca prestaje biti frazom i postaje nekom vrstom obećanja.

Ana Maskalan

⁹ *Visoko čelo*, p. 378.

¹⁰ *Visoko čelo*, p. 381.

¹¹ *Visoko čelo*, p. 388.

